

УДК811.111'373'374(043/3)

І.М. Колегаєва, д-р філол.наук, проф.,
Одеський національний університет імені І.І.Мечникова, завідувач кафедри
лексикології і стилістики англійської мови

ПЕРЦЕПТИВНЕ І КОГНІТИВНЕ БАЧЕННЯ СВІТУ: ОНОМАСІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті проаналізовано різне бачення і розуміння світу в залежності від наявності у мовця професійних знань із різних галузей діяльності, а також з'ясовано роль людського чинника (фаховість/не-фаховість мовців) в ономасіологічних процесах диверсифікованого означення ідентичного сегмента матеріальної культури.

Ключові слова: ономасіологія, перцептивне і когнітивне бачення світу.

Пропонована наукова розвідка є рефлексією стосовно важливості антропоцентричного чинника в процесах візуального/перцептивного і когнітивного бачення навколишнього світу, його членування й іменування та, згодом, формування цілісної картини світу. **Мета** статті - показати принципову різницю між тим, як людина бачить оточуючий світ "оптичним зором" і "когнітивним зором". Всі подальші міркування, викладені нижче, базуються на постулаті про відмінності між **перцептивним** і **когнітивним** баченням. Наприклад, представники як англомовної, так і українськомовної спільноти перцептивно бачать термінальну частину верхніх і нижніх кінцівок людського тіла однаково. Проте якщо в **когнітивному** баченні українців ці термінальні частини є однаковими, входять до єдиного поняття й отримують єдину номінацію *пальці* (загальною кількістю 20), то англійці бачать три різних типи об'єктів, які відповідно отримують три різні номінації: 10 *toes* (пальці ніг), 8 *fingers* (пальці рук від указівного до мізинця) та 2 *thumbs* (великі пальці рук). Це певним чином є хрестоматійним прикладом для ілюстрації теорії мовної відносності Сепіра-Ворфа.

Наразі нашу увагу привертає не стільки феномен різного означування світу засобами різних мов, про що йшлося у теорії мовної відносності, скільки феномен *різного* бачення й означування світу носіями *тієї ж самої* мови, але членами різних соціальних спільнот.

У залежності від віку, тендерної, етнічної, освітньої, професійної належності суб'єктів, які пізнають та ословлюють довкілля, їхнє сприйняття й результувальна ономасіологічна діяльність будуть породжувати вкрай різноманітні мовні продукти, які, у свою чергу, складаючись до купи і взаємопов'язуючись, утворюють різноманітні мовні картини світу. Виходячи з постулату І.П.Сусова про те, що «картина світу є сукупністю знань» [5, с. 30], вважаємо доцільним розглянути, яким чином більша чи менша «сукупність знань», а також характер отримання цих знань впливають на формування картини світу, на щільність чи лакунарність її заповнення.

Н.Д.Арутюнова слушно зауважує: «процес пізнання предмета починається з його виділення з оточуючої дійсності та відокремлення його від просторового тла» [1, с. 173]. Але поштовхом до пізнання предмета неодмінно слугує зацікавленість мовця (групи мовців, об'єднаних у певні етнічні, освітні, професійні спільноти) відповідним предметом. Стосовно цього О.О.Потебня говорив так: «чого я <...>

не помічаю, того для мене не існує і, звичайно, не буде мною виражене в слові» [4, с. 133]. Аналогічну точку зору (щоправда, в «дзеркальному» відбитті) знаходимо у Ю.А.Левицького: «все, що привертало увагу з огляду на життєву необхідність або з огляду на певний інший інтерес, миттєво отримувало найменування, тобто фіксувалось у мові» [3, с. 30].

В пропонованій розвідці, розмірковуючи про зацікавленість мовця в тому чи іншому предметі, що спонукає до його виокремлення, осмислення й іменування, зважимо на фактор належності/не-належності мовця до певної фахової спільноти. Вважаємо, що той самий фрагмент об'єктивної дійсності *перцептивно* бачиться фахівцями і пересічними мовцями однаково, але *когнітивне* бачення у них різне. Для не фахового спостерігача значна частина об'єктів певної професійної царини діяльності залишається в «когнітивній тіні», оскільки не становить для нього будь-якого інтересу, а відтак і не потребує мовного означування.

Із цього випливає, що та ж сама ділянка оточуючого світу у сприйнятті всього соціуму - з одного боку та його професійно маркованої фракції - з іншого постає у різних пропорціях «помічених» та «непомічених» предметів, або ж, інакше кажучи, характеризується різним ступенем лакуарності. Частка предметів, помічених, відокремлених від загального тла та поіменованих, у картині світу фахівців значно вища, ніж у відповідній ділянці КС пересічних мовців. Як наслідок профі варіант КС заповнений значно щільніше, в ньому у багато разів більше денотатів і, відповідно, мовних одиниць, що номінують ці денотати. Таким чином, мовна картина світу (певним своїм фрагментом) сигналізує про фахову належність мовців, які послуговуються цією КС.

Для прикладу наведемо кількісні показники англійськомовних лексико-семантичних полів «Водний транспортний засіб» та «Ювелірні прикраси» у двох варіантах: фаховому та не-фаховому (дані взято з [2] і [6]). Конституенти цих ЛСП номінують об'єкти, добре відомі членам англійськомовної спільноти. Це кораблі, яхти, човни тощо, а також каблучки, сережки, ланцюжки і т. ін. Сукупність відповідних артефактів давно існує в матеріальній культурі людства. Пересічні мовці знають про ці речі, користуються ними тією чи іншою мірою, читають про них у художній літературі, у ЗМІ, в рекламі. Фахівці у відповідних галузях стикаючись із тими самими артефактами, вочевидь, знають про них набагато більше, хоч їхньому перцептивному зору пред'явлені ідентичні матеріальні об'єкти. Отже, бачення цих фрагментів дійсності різними мовцями - пересічними не фахівцями і тими, чия фахова діяльність пов'язана з водним транспортом чи ювелірною справою, надає цікавий матеріал для міркувань передусім про те, чого «когнітивно не бачать» пересічні мовці, ті, кого англійською мовою називають *laymen*.

Згідно наявних даних, профі варіант англійськомовного ЛСП «Ювелірні прикраси» в 4,6 разу перебільшує загальномовний варіант цього поля. У випадку з ЛСП «Водний транспортний засіб» різниця більш вражаюча: профі варіант налічує в 11 разів більше номінацій, ніж загальномовний варіант. Ці показники свідчать: денотатна щільність обох варіантів полів, про які йдеться, є дуже різною. Когнітивне бачення відповідної ділянки світу у професіоналів виокремлює і відповідно номінує ті денотати, які виявляються «когнітивно невидимими» для пересічних мовців, будучи, безумовно, видимими перцептивно.

Так, наприклад, тлумачні словники англійської мови (в яких відбито загально-мовну КС) фіксують 6 номінацій каблучки: *solitaire ring*, *claddagh ring*, *signet ring*, *engagement ring*, *gimmel ring*, *wedding ring*. Фахові довідникові видання (спеціальні енциклопедії та словники) фіксують загалом 50 номінативних одиниць, що позна-

чають каблучку, серед них зокрема *trinity ring, dinner ring, friendship ring, mood ring, poison ring* і багато інших. Безумовно, більшість із цих артефактів відома пересічному мовцеві і він може відрізнити їх один від одного, але **перцептивно** сприйняття, яке оминає сито **когнітивного сприйняття**, залишає відповідні об'єкти без спеціальних, окремих для кожного з них, назв. Як наслідок щільність не-фахової мовної КС (у відповідному сегменті) зменшується за рахунок наявності когнітивно-номінативних лакун.

Аналогічну ситуацію спостерігаємо в англомовному ЛСП «Водний транспортний засіб». Пересічний носій англійської мови з певним тезаурусним запасом відрізняє просто корабель (*ship*) від човна (*boat*), яхти (*yaught*) або судна, що перевозить рідкі вантажі (*tanker*). Мовець-фахівець морехідної галузі бачить і розрізняє набагато більше типів і підтипів водного транспортного засобу. Для фахівця виявляється недостатнім позначити судно для транспортування рідких вантажів словом *tanker*, йому потрібні 40 номінацій для адекватного (фахового) позначення того класу об'єктів, який у наївній КС має 1 номінацію.

Когнітивне сито, крізь яке проходить інформація щодо об'єкта спостереження, зокрема виділяє ономасіологічно релевантну ознаку «характер рідини, що транспортується»: газ, вода, нафта, хімічні речовини. В залежності від цього об'єкт мислиться і номінується фахівцем як *natural gas ship, water-tank boat, oil tanker, chemical carrier*. У свою чергу, нафтоналивне судно сприймається як гіперонім для цілої низки більш специфікованих позначень, що містять ономасіологічну ознаку «ступінь переробки транспортованої нафти», яка може бути сировою чи переробленою, і відповідно фахівець номінує судно *crude carrier* або ж *product tanker*. Такі характеристики, як тип рідини, ступінь її переробки, перцептуально (візуально) не є очевидними для ока пересічного спостерігача, але, відбиваючись у конструктивних характеристиках судна, стають такими для ока фахівця, а отже, когнітивно диференціюють ці об'єкти. Внаслідок цього утворюються різні поняття, що потребують різних номінацій. Згадаємо, що англомовні індивіди сприймають пальці ноги як один тип об'єктів, пальці руки як інший, а на додаток ще й великі пальці руки як окремішній тип об'єктів, завдяки чому побутують три номінації (*toe, finger, thumb*).

Вочевидь специфічна конструкція судна вимагає спеціальних знань для її адекватного сприйняття. Натомість така ознака, як розмір судна, **перцептивно** сприймається однаково фахівцем і не-фахівцем. При цьому **когнітивне** бачення цієї ознаки у них різне: фахівець сприймає такі судна як *різні* об'єкти, що підлягають окремішньому означуванню. Внаслідок цього з'являються номінативні одиниці *large crude carrying vessel, very large crude carrying vessel, jumbo tanker*. Для нефахівця відповідні судна є *єдиним* класом об'єктів, а його окремі репрезентанти можуть кваліфікуватися через *додаткову описову* характеристику «великий», чи «дуже великий», чи «гігантський» танкер, так само, як і, наприклад, «велика», чи «дуже велика», чи «гігантська» споруда.

Фаховість мовця «примушує» його бачити світ крізь специфічну когнітивну оптику і називати певні речі своїми іменами, в той час як пересічні мовці, послуговуючись іншою когнітивною оптикою, ті ж самі речі можуть залишати не поіменованими.

Так, спеціалізовані джерела номінують ювелірні прикраси, поділяючи їх на три різні класи: *fine jewellery* (прикраси, виготовлені виключно з благородних металів із дорогоцінним камінням), *costume jewellery/fallalery* (прикраси з недорогих матеріалів), *bridge jewellery* (прикраси зі сплаву срібла й інших металів, зазвичай міді). Пересічні мовці не можуть не знати різницю між цими класами ювелірних при-

крас, вона відбивається на ціні, зовнішньому вигляді виробів, на приписах гарного смаку (не носити змішані прикраси одночасно). Ці знання, проте, залишаються поза когнітивно-ономасіологічною «оптикою» не-фахівців ювелірної справи і не результатуються у різноманітті назв таких денотатів.

Особливим виявом професійного бачення світу є виокремлення тих денотатів, про які пересічні мовці або зовсім не знають, або не знають їхніх спеціальних назв. У зв'язку із цим наведемо міркування Н.Д.Арутюнової щодо часової вісі, «де відкладаються метаморфози предметів <...> і цей процес виявляє себе в одиничності або множинності номінацій, які стосуються різних форм і фаз існування предмета-від зародження до зникнення» [1, с. 177]. Зазвичай цю тезу ілюструють такими парами чи ланцюжками номінацій, як *щеня - собака, немовля - дитина - підліток - дорослий - старий*. Цікавим є відповідний ономасіологічний феномен в ракурсі розглядуваної нами проблеми.

Справа в тому, що побудова судна є довготривалим і багатофазовим процесом, який мало відомий мовцям, далеким від суднобудування чи мореплавства, але є інформативно важливим для тих, хто стикається із зазначеними сферами діяльності. Це яскраво ілюструє приклад із ЛСП «Водний транспортний засіб», а саме багатокомпонентна номінативна одиниця *floating vessel with machinery* (плавучий корпус із судовими механізмами). Номінований у такий спосіб артефакт є проміжною фазою «метаморфози предмета», який лише згодом стане повноцінним судном, але він уже виокремлений когнітивним баченням фахівця і поіменований спеціальним позначенням. У випадку, коли цей артефакт потрапить у поле зору не-фахівця, він, звичайно, буде побачений *перцептивно*, але не отримає якоїсь окремої номінації, бо когнітивно сприймається виключно як недобудований корабель, а отже, не вартий окремої, спеціальної номінації.

В ЛСП «Ювелірні прикраси» увагу привертає ціла група найменувань відповідних виробів, які існують у матеріальній культурі соціуму, але позначені номенами лише в професійному середовищі, про що свідчить їхня відсутність у загальних словниках і наявність у спеціальних джерелах. Йдеться про прикраси для чоловічих і жіночих геніталій: *Prince Albert piercing, Princess Albertina dolphin, Nefertity piercing*.

Звертаючись до зіставного аналізу професійного і не професійного світобачення у перцептивному і лінгво-когнітивному аспекті, відзначаємо, що *спільною* рисою для обох є парадоксальна обернена залежність між прототиповістю характеристики об'єкта номінації і вірогідністю її експлікації у номені чи, бодай, у дефініції номену. Парадокс полягає в тому, що *прототипова*, базисна характеристика, яка притаманна об'єкту номінації, а отже, безумовно, є «видимою» для всіх, водночас майже *ніколи не есплікується* у назві об'єкта. Натомість характеристика, що є рідкісною, менш очікуваною, практично завжди потрапляє у фокус когнітивно-ономасіологічного бачення.

Так, базисною конструктивною характеристикою судна споконвіку було те, що воно мало *один* корпус. Ця характеристика, безумовно, перцептивно видима для будь-якого спостерігача, але її очевидність робить її когнітивно невидимою. Натомість відхилення від прототипу і поява *двох* корпусів у судна обов'язково есплікується у назві *twin-hull craft, split-hull vessel* або в дефініції: *catamaran = a double-hull vessel*.

Аналогічні приклади знаходимо в англomовному ЛСП «Ювелірні прикраси». Одиничність відповідного артефакту сприймається настільки очевидно, що не потребує вербальної експлікації, а поєднання кількох прикрас у гарнітур, складе-

ний із двох чи трьох окремих виробів, які утворюють єдину ювелірну прикрасу, неодмінно вимагає експлікації: *parure, demi-parure, duette*.

Підбиваючи підсумки, наголосимо ще раз на розбіжності перцептивного і когнітивного бачення світу мовцями різних спільнот, зокрема фахівцями та пересічними мовцями. При цьому *перцептивне* бачення є феноменом, до певної міри спільним для всіх мовців. Натомість *когнітивне* бачення надзвичайно варіює і великою мірою залежить від фахової обізнаності мовця. Знання мовця про навколишній світ, зокрема фахові знання, утворюють певну когнітивну оптику, яка пропускає чи затримує певні кванти інформації, що надходить каналами перцептивного бачення. Що більш потужною виявляється ця оптика, то більш деталізованим і специфікованим стає когнітивне бачення докільля. Внаслідок цього ономасіологічна результуюча стає більш диверсифікованою, а отже, і більш чисельною.

Список використаної літератури:

1. Арутюнова Н.Д. К проблеме функциональных типов лексического значения/ Н.Д.Арутюнова // Аспекты семантических исследований: отв. ред. Н.Д.Арутюнова, А.А.Уфимцева. - М.: Наука, 1980. - С. 156- 249.
2. Загребельная Н.В. Лексико-семантическое поле «Водное транспортное средство» как фрагмент англоязычной наивной и профессиональной картины мира : диссертация канд. филол. наук. - Одесса, 2012. - 194с.
3. Левицкий Ю.А. Общее языкознание: учеб.пособие / Ю.А.Левицкий. - Изд-е 4- е. - М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. -266с.
4. Потебня А.А. Мысль и язык / А.А.Потебня // Потебня А.А. Слово и миф. - М.: Правда, 1989. С. 17-200.
5. Сусов И.П. Введение в языкознание: Учебник для студентов лингвистич. и филологии, специальностей /И.П.Сусов. -М. : АСТ: Восток- Запад, 2008, -379с.
6. Цобенко О.В. Англomовне лексико-семантичне поле «Ювелірні прикраси»: дисертація канд. філол. наук. - Одеса 2012. - 200с.

И.М.Колегаева

Одесский национальный университет имени И.И.Мечникова,
заведующая кафедрой лексикологии и стилистики английского языка

ПЕРЦЕПТИВНОЕ И КОГНИТИВНОЕ ВИДЕНИЕ МИРА: ОНОМАСИОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Резюме

В статье проанализировано различное видение и понимание мира в зависимости от наличия у говорящего профессиональных знаний в разных областях деятельности, а также определена роль человеческого фактора (профессиональность/непрофессиональность говорящих) в ономасиологических процессах диверсифицированного обозначения идентичного сегмента материальной культуры.

Ключевые слова: ономасиология, перцептивное и когнитивное видение мира.

I.M. Kolegayeva

Odessa I.I.Mechnikov National University,
Head of the English Lexicology and Stylistics Department

PERCEPTIVE AND COGNITIVE VISION OF THE WORLD :
ONOMASIOLOGICAL ASPECT

Summary

The article analyzes differences in vision and cognition of the world, which depend upon the speaker's professional knowledge in various spheres of activity. It also finds out the role of human factor (professional/laymen speakers) in onomasiological processes of diversified nomination of identical segments of material culture.

Key words: onomasiology, perceptive and cognitive vision of the world.

Стаття надійшла до редакції 06.12.2013.